

چهار چوبی برای آشکار کردن تأثیر مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه در کارگاه طراحی معماری

(مورد پژوهی: کارگاه معماری ۲، کارشناسی ارشد)

حسین مهدوی پور^۳

مربی دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد

سمیه داودی^۴

مربی دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد

کاظم مندگاری^۱

استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد

حمید ندیمی^۲

دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی

کلیدواژگان: فرایند طراحی معماری، طرح‌مایه، طراح، موضوع طرح، مکان طرح.

چکیده

شد، که حاصل آن در جدولی ارائه می‌گردد. در این جدول، هر سطر تغییر و تحول کار دانشجوی را در طی مسیر تمرین‌ها نشان می‌دهد و هر ستون معرف نسبت و جایگاه هر مؤلفه در شکل‌گیری طرح‌مایه است.

این تجربه ضمن اینکه بهانه‌ای برای نقد و بررسی طرح در مسیر تکوینی آن فراهم می‌کند، دانشجوی را نسبت به مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه مشرف می‌کند، تا به صورت آگاهانه در مسیر «خودتصحیحی» قرار گیرد. نتایج این پژوهش ضمن اینکه در آموزش طراحی معماری قابل استفاده است، دانشجویان را نسبت به سازوکارهای فرایند طراحی حساس می‌کند.

مقدمه

بر اساس برنامه آموزشی مصوب کارشناسی ارشد ناپیوسته معماری^۵، «طرح معماری ۲» به جنبه‌های معنایی و ارزشی معماری نظر دارد و دانشجوی باید همراه با طراحی به تبیین نظریه خویش در زمینه طراحی معماری بپردازد و آن را در طرح خویش انعکاس دهد. با توجه به اینکه تبلور و انعکاس جنبه‌های معنایی و ارزشی معماری را می‌توان از طریق طرح‌مایه^۶ به خوبی پی‌گیری کرد، این ویژگی بر اهمیت توجه

طبق برنامه مصوب کارشناسی ارشد ناپیوسته معماری، هدف محوری در «طرح معماری ۲» که به جنبه‌های معنایی و ارزشی و تبلور آن در طرح نظر دارد، توجه به طرح‌مایه، توجه به حاصل ادغام عوامل مجزا و متنوع تأثیرگذار بر طراحی، در قالب کلیتی واحد، است. از سوی دیگر، پیچیدگی و تنوع این عوامل شرایطی را ایجاد می‌کند که پاسخ‌گویی هم‌زمان و ایجاد نوعی تعادل میان آن‌ها، گاه تا مرز ناممکن دشوار می‌شود. پس پی‌گیری پرسش کلیدی مقاله که «چگونه می‌توان تأثیر مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه را به صورت متمایز بررسی کرد؟»، می‌تواند در روش‌شناسی طرح این درس موضوعیت اساسی داشته باشد.

با وجود عوامل متعدد شکل‌دهنده طرح‌مایه، شاید بتوان آن‌ها را با مسامحه در سه مؤلفه عمده، یعنی طراح، مکان طرح، و موضوع طراحی دسته‌بندی کرد. به منظور آشکار کردن تأثیر این مؤلفه‌ها، در یک تجربه آموزشی، به عنوان مورد پژوهی، تمرین‌هایی متناسب با این مؤلفه‌ها در قالب اسکیس (طراحی کوتاه‌مدت) برنامه‌ریزی و اجرا

1. kazemmondegari@ yahoo.com

2. ha-nadimi@sbu.ac.ir

3. Hmahdavi@yazduni.ac.ir

4. davoodi_pegah@yahoo.com.

۵. برنامه و سرفصل دروس دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته معماری، مصوب ۱۳۸۵، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

۶. طرح‌مایه معادلی است که در این مقاله برای واژه concept پذیرفته شده است.

پرسش‌های تحقیق

۱. مؤلفه‌های شکل‌دهندهٔ طرح‌مایه در فرایند طراحی معماری چیست؟
۲. چگونه می‌توان مسیر شکل‌گیری طرح‌مایه را در کارگاه آموزشی طراحی معماری پی‌گیری کرد؟
۳. چگونه می‌توان تأثیر این مؤلفه‌ها را به صورت متمایز بررسی کرد؟

به طرح‌مایه در این طرح معماری می‌افزاید.

شکل‌گیری طرح‌مایهٔ معماری، دستیابی به کلیتی است که بتواند ضمن وزن‌دهی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری طرح، ابعاد و اجزای مختلف طرح را نیز در بر گیرد و تعریف کند. این کلیت که در حین فرایند طراحی جستجو می‌گردد، از جمع جبری مؤلفه‌ها به دست نمی‌آید، بلکه چیزی فراتر از آن‌ها را نیز با خود دارد که در درون طراح شکل می‌گیرد و این امکان را فراهم می‌کند که، طرح‌مایه به صورت کلیتی یکپارچه ظهور پیدا کند. در حقیقت همان فکر اصلی‌ای است که نقش ایجاد وحدت و انسجام در تصمیم‌گیری‌های گوناگون طراح را ایفا می‌کند. تأمل در فرایند طراحی به بازشناسی چگونگی شکل‌گیری این کلیت کمک می‌کند.

با بحث و بررسی در مورد طرح‌مایه، بدون اینکه خاستگاه شکل‌گیری آن روشن شود، طراح نمی‌تواند هم بر مؤلفه‌ها اشراف یابد و هم آگاهانه در مسیر خودتصحیحی قرار گیرد. این «فراشناخت» یا اشراف و آگاهی طراح بر فرایندهای ذهنی خویش در مسیر طراحی، شرایط تأمل و نقد آنچه اتفاق افتاده است را فراهم می‌کند. در این راستا سؤالاتی پیش روی قرار می‌گیرد:

مؤلفه‌های شکل‌دهندهٔ طرح‌مایه در فرایند طراحی معماری چیست؟

چگونه می‌توان مسیر شکل‌گیری طرح‌مایه را در کارگاه طراحی معماری پی‌گیری نمود؟

چگونه می‌توان تأثیر این مؤلفه‌ها را به صورت متمایز مورد بررسی قرار داد؟

در مورد پژوهی یاد شده، از طریق انجام تمرین‌های طراحی متناسب با مؤلفه‌های شکل‌دهندهٔ طرح‌مایه، در چارچوبی تعیین شده، سعی شد تا تأثیر این مؤلفه‌ها آشکار شود و بهانه‌ای برای نقد و بررسی طرح در مسیر تکوینی آن فراهم گردد. هم‌زمانی این کارگاه طراحی با درس «نظریه و روش‌های طراحی»، امکانی را فراهم کرد، تا به اتکای مباحث نظری مطرح شده در آن درس، بتوان از آنچه در فرایند طراحی دانشجوی اتفاق می‌افتد مطلع شد و تأثیر تغییرات ناشی از تمرین‌های مختلف را در مسیر طراحی ردیابی کرد.

ت ۱. نمودار مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه معماری

۷. حمید ندیمی، «جستاری در فرایند طراحی»، ص ۹۹.

8. James C. Snyder and Anthony. J. Catanese, *Introduction to Architecture*, p. 208.

۹. باید توجه داشت که در شکل‌گیری طرح‌مایه «زمان» نیز زمینه‌ای ایجاد می‌کند که، در مؤلفه‌های مذکور مستتر است. بنا بر این در هر دوره از فرایند طراحی این رابطه سه‌گانه می‌تواند تعریف مناسب خود را پیدا کند و بر طبق آن اهمیت و ارزش هر یک از مؤلفه‌ها روشن شود.

۱۰. سایت (site) به مثابه مکان همواره با تاریخ بشر عجین بوده است. سایتی که معمولاً برای برپایی ساختمانی بر روی آن، انتخاب یا واگذار می‌شود، معمولاً برای خود مکانی در شهر یا خارج از شهر است. این مکان می‌تواند در اثر مداخلات ما تخریب، تقویت، و یا در آن تغییر و تحول شود. ضمناً اگر سایتی بدون اینکه خودش مکان باشد، در بین مکان‌های دیگر قرار گیرد، در آینده می‌تواند تبدیل به مکان نیز شود (V. Meiss, *Elements of Architecture (From form to place)*, p. 142). ت ۲. نمودار ت ۲.

۱. مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه

پیچیدگی و تنوع عوامل تأثیرگذار بر طراحی شرایطی را ایجاد می‌کند که هماهنگی هم‌زمان با آن‌ها و ایجاد نوعی تعادل میان آن عوامل، گاه تا مرز ناممکن دشوار می‌شود. در چنین موقعیتی، طراح ناگزیر خواهد بود تا از عاملی وحدت‌بخش و انسجام‌دهنده بهره‌گیرد که، وی را در یافتن بینشی کلی از مسئله یاری کند. «اندیشه» و «خلاقیت» دست‌مایه‌های اصلی طراح برای پیمودن این مسیر هستند که در تعامل آن‌ها «طرح‌مایه» ظهور می‌یابد.

طرح‌مایه را می‌توان حاصل ادغام عوامل مجزا و متنوع تأثیرگذار بر طراحی در قالب کلیتی واحد دانست. «طرح‌مایه را شاید بتوان به هسته یا دانه گیاه تشبیه کرد که همه اطلاعات مربوط به ویژگی‌های شکلی و مراحل رشد آن گیاه را به صورت یک کل واحد در خود ذخیره دارد»^۷. در معماری طرح‌مایه راه حل معینی است که نیازهای مطرح شده در برنامه طرح‌بستر و اعتقادات طراح را به وحدت می‌رساند^۸.

با وجود عوامل متعدد اثرگذار بر شکل‌گیری طرح‌مایه، شاید بتوان آن‌ها را با مسامحه در سه مؤلفه عمده دسته‌بندی کرد و موارد دیگر را به نوعی به این سه مؤلفه مربوط دانست: طراح، مکان طرح، و موضوع طراحی.

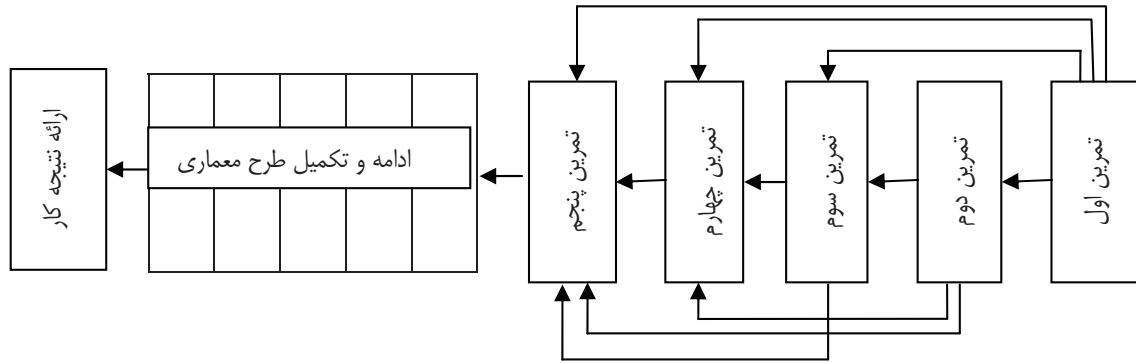
البته باید در نظر داشت که جایگاه و اهمیت این سه مؤلفه در موقعیت‌های زمانی، مکانی، و موضوعی مختلف متفاوت است. به طوری که طراحی در بستری که واجد ویژگی‌های مکانی قدرتمند باشد و یا موضوعی با ویژگی‌های عملکردی و نمادین پراهمیت داشته باشد، به لحاظ تأثیر مورد انتظار و سهم هر یک از این مؤلفه‌ها در شکل‌گیری طرح‌مایه متفاوت خواهد بود. علاوه بر آن، تأثیر مؤلفه‌ها می‌تواند در طول فرایند طراحی نیز تغییر کند. توضیح مختصر مؤلفه‌های یاد شده به شرح زیر است:

۱-۱. طراح

سازوکار فرایند طراحی، به عنوان یک فعالیت ذهنی فوق‌العاده پیچیده، به روشنی معین نیست. همچنین، تجربه طراحان نشانگر آن است که شکل‌گیری و تولد طرح‌مایه، به عنوان مهم‌ترین بخش این فرایند در ناخودآگاه ذهن رخ می‌دهد. در عین حال طراح می‌تواند با اندیشه استدلالی خود به تجزیه و تحلیل موضوع و مکان طرح پردازد و سپس به مدد اندیشه خلاق به آن‌ها ساختاری واحد بخشد. در واقع، نگرش اندیشمندانه طراح به مکان طرح و تعبیر خلاقانه وی از موضوع طراحی باعث شکل‌گیری طرح‌مایه می‌گردد. با توجه به تأثیری که طراح می‌تواند در تعیین و فهم دو مؤلفه دیگر داشته باشد، نقش عمده‌تری را نسبت به آن‌ها در شکل‌گیری طرح‌مایه دارد. به طوری که معماری، تبلور نگرش وی نسبت به جهان هستی است.

۱-۲. مکان طرح

معماری در ارتباط بلافصل با محیط طبیعی و مصنوع قرار دارد و هر آنچه از مکان در حوزه‌های زیستی و جغرافیایی مطرح است با معماری نیز مرتبط می‌گردد. بنا بر این تشخیص نسبت بین مکان و معماری اهمیتی فراوان دارد، چه آنگاه که مکان تنها بستری برای ساختن و استقرار معماری تلقی می‌شود و چه آنگاه که از نگاهی عمیق‌تر، معماری هستی خود را از مکان می‌گیرد.

هفته ۱ هفته ۳ هفته ۵ هفته ۷ هفته ۹ هفته ۱۱-۱۵ هفته آخر

۲. (چپ) برنامه‌ریزی تمرین‌های کوتاه‌مدت و طرح معماری اصلی و روابط آنها
 ۳. (راست) چارجوب نگارش تمرین‌های کوتاه‌مدت

دارد، تصویرهای کلی از معماری‌ای که شکل خواهد گرفت، را نشان می‌دهد و به عنوان علت غایی معماری، می‌تواند مسیر شکل‌گیری طرح‌مایه را در نیل به آن غایت هدایت کند.

۲. توصیف مورد پژوهی

این پژوهش در کارگاه «طرح معماری ۲» کارشناسی ارشد و در ارتباط تنگاتنگ با درس «نظریه و روش‌های طراحی» و با حضور توأم اساتید و دانشجویان درس مذکور صورت گرفت. انتخاب موضوع طراحی و مکان طرح هر دانشجویان بر اساس پیشنهاد وی برای پایان‌نامه انجام شد.

۲-۱. برنامه‌ریزی و روش اجرای تمرین‌ها

به منظور آشکار کردن تأثیر مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه، در طول ترم، به جای یک تمرین طراحی، پنج تمرین متناسب با این مؤلفه‌ها در قالب تمرین طراحی کوتاه‌مدت (اسکیس) برنامه‌ریزی شد. زمان در نظر گرفته شده برای اجرای هر یک از این تمرین‌ها یک هفته بود و پس از انجام هر تمرین یک هفته نیز به تحلیل و بررسی حاصل کار دانشجویان اختصاص یافت. در ادامه، پنج هفته از زمان باقی‌مانده ترم برای تکمیل

استفاده از واژه «مکان طرح» به جای بستر طراحی و یا سایت^۱، به مکانیتی اشاره دارد که از طریق طراحی^{۱۱}، از مستوری بیرون می‌آید و بنا بر این سهمی اساسی در طرح‌مایه معماری بر عهده دارد. مکان طرح ضمن اشاره به جنبه‌های شاعرانه مکان، رویکردی عملی‌تر و ملموس‌تر در ویژگی‌های آن را مدنظر قرار می‌دهد که به پیکره طرح معماری جان می‌بخشد. اگر مکان به معنی محل تکوین (شدن) تلقی شود، یکی از راه‌های تکوین آن، عمل معمارانه‌ای است که بر روی زمین صورت می‌گیرد. بنا بر این مکان طرح تنها به زمینی که خلاقیت‌های هنرمند طراح را بر روی خود می‌پذیرد اطلاق نمی‌شود، بلکه از تعاملی سخن می‌گوید که، از طریق طراح، باعث کشف استعداد آن محل می‌شود.

۳-۱. موضوع طراحی

این عامل نیز هرچند می‌تواند متناسب با اقتضائات مکان انتخاب شود، اما می‌تواند مؤلفه‌ای خاص و در شکل‌گیری طرح‌مایه مؤثر باشد. موضوع طراحی، به ازای فعالیت‌هایی که از درون آن انتظار می‌رود و همچنین بیانی که در محیط بیرونی از آن منتقل می‌شود و زمینه‌های ذهنی که، طراح و جامعه از آن موضوع

۱۱. طراحی کردن تدوین انگاره‌ها و کنار هم قرار دادن اجزای آنها برای شکل دادن به کلی واحد است. بنا بر این طراحی تفکری واگرا و همگرا یا تحلیلی است (جان لنگ، آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ص ۵۴). این تلقی از طراحی باعث می‌شود نتیجه‌گیری از اطلاعات و کاربرد آن در شکل‌گیری ایده‌های طراحی، جایگاه عمده‌ای در فرایند طراحی محیط داشته باشد.

نسبت به موضوع باشد، بیانیه طراحی یک فراشناخت است و موجب می‌شود طراح بتواند خود را در مسیر طراحی پیدا کند. آنچه در بیانیه طراحی آورده میشود، می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

- رجوع به فضاهای تجربه شده قبلی چه به صورت ایجابی و چه سلبی؛
- استفاده از حوزه‌های دیگر معرفتی (علمی و هنری) و تداعی‌های سازنده؛
- جستجوهای درونی برای یافتن هسته اولیه ایده؛
- بیان روش‌های پرورش خلاقیت مانند ذهن کاوی؛
- نقطه شروع و روش کامل شدن طرح.

۲-۲. تمرین‌های طراحی کوتاه مدت (اسکیس‌ها)

در برنامه‌ریزی تمرین‌های کوتاه مدت و زنجیره تحویل آن‌ها در طول نیم‌سال تحصیلی، سعی شد تأثیر هر مؤلفه شکل دهنده طرح مایه با حذف نسبی تأثیر دو مؤلفه دیگر سنجش شود. کار هر دانشجو در طول فرایند طراحی و همچنین پس از انجام هر تمرین، در کرکسیون‌های انفرادی و جمعی برای تبیین نقطه تأکید هر تمرین و معطوف کردن ذهن دانشجویان به تأثیر مؤلفه مورد نظر تمرین، بررسی و تحلیل شد.

در پایان هر یک از تمرین‌های کوتاه مدت، از هر دانشجو خواسته شد علاوه بر دست‌نگاره‌ها و بیانیه‌های طراحی، چند مورد از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر طرح خود را برای روشن کردن مباحث پنهان و نهفته به صورت مکتوب تحویل دهد. در ادامه، توصیف مختصری از تمرین‌های پنج‌گانه خواهد آمد.

۲-۲-۱. تمرین اول: مواجهه اولیه با طراحی با توجه به

مکان و موضوع انتخابی هر دانشجو (تمرین مبنا)

با توجه به آزاد بودن دانشجویان در انتخاب موضوع طراحی و مکان طرح بر اساس دغدغه‌ها و ذهنیات قبلی^{۱۲}، با این اسکیس،

طرح نهایی و هفته آخر نیز برای جمع‌بندی و عرضه کار در نظر گرفته شد. نمودار «ت ۲» تسلسل تمرین‌ها، ارتباط آن‌ها با هم، و طرح معماری نهایی را در طول ترم نشان می‌دهد.

استفاده از چند تمرین طراحی کوتاه مدت به جای یک تمرین بلندمدت در طول ترم، علاوه بر ایجاد انگیزه لازم در دانشجویان برای پی‌گیری روش دستیابی به طرح مایه، به آن‌ها در تغییر جهت اندیشه و رجوع به ناخودآگاه ذهن کمک کرد. همچنین، برنامه‌ریزی تمرین‌ها به صورتی شد که، در هر تمرین یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در طراحی به عنوان متغیر مستقل شاخص شود، این می‌توانست تأثیرات عوامل مداخله‌گر را به حداقل رساند.

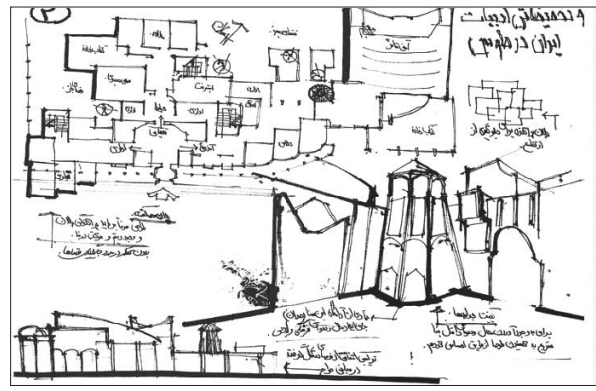
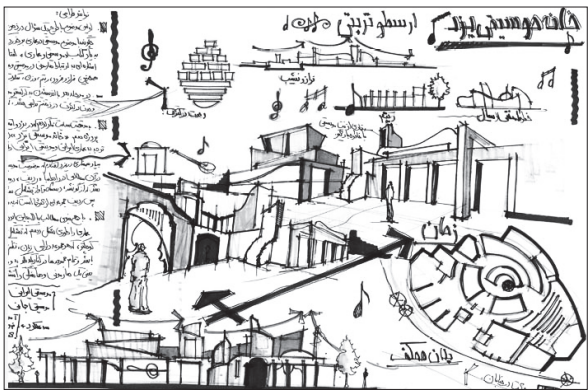
به منظور پی‌گیری اهداف تمرین‌ها و تسهیل مقایسه و تحلیل حاصل کار دانشجویان، از آن‌ها خواسته شد که برای حل تمرین‌های طراحی خود از کاغذ قطع A3 استفاده کنند؛ به طوری که هر کاغذ مطابق با تصویر «ت ۳» از دو بخش متن و حاشیه تشکیل شود. متن کاغذ به دست‌نگاره‌های طراحی و حاشیه آن به بیانیه طراحی اختصاص داده شد.

دست‌نگاره‌های طراحی یادداشت‌های تصویری طراح هستند که جریان اندیشه او را برای خودش قابل مشاهده می‌کنند و به وی امکان ارزیابی، بازنگری، و پیشبرد ایده‌هایش را می‌دهند.

اما مقصود از بیانیه طراحی، ثبت کلامی پشت صحنه طراحی و مراحل تکوین طرح است، که در طول زمان اتفاق می‌افتد. پس تقدم و تأخر زمانی در آن موضوعیت دارد. در این راستا، برشمردن عواملی، که در طول طراحی موجب تغییر و تحول طرح گردیده، اهمیت بالایی خواهد یافت.

بیانیه طراحی، در بهترین شکل خود، چگونگی شکل‌گیری جرقه‌ها، بحران‌ها و گلوگاه‌های طراحی، نیروهای مؤثر در تسریع روند طراحی، چگونگی زمینه‌سازی و بسترسازی برای طراحی، کندوکاوهای ذهنی، و گفتگوهای تنهایی طراح را با طرح نشان می‌دهد. اگر طراحی خود گونه‌ای تفکر و شناخت

۱۲. در کارگاه مذکور هریک از دانشجویان با توجه به موضوع پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به انتخاب موضوع طراحی و مکان طرح پرداختند

ت ۴. (راست) نمونه‌ای از کار دانشجویان در تمرین اول.
ت ۵. (چپ) نمونه‌ای از کار دانشجویان در تمرین دوم.

ضرورت فوق صورت گرفت. به این ترتیب، هر دانشجو در ارتباط با موضوع مربوط به خود، که دیگری به طراحی آن می‌پرداخت، نقش کارفرما را داشت و می‌توانست برای روشن شدن ابهامات موضوع طراحی و مکان طرح، توضیح دهد.

۲-۲-۳. تمرین سوم: طراحی در مکانی مشترک، در بافت شهری قدیم، سنجش تأثیر مؤلفه مکان طرح

در این تمرین از هر دانشجو خواسته شد تا موضوع طراحی انتخابی خود را، که در تمرین اول در مکان طرح انتخابی خود طراحی کرده بود، در مکان طرح تعیین شده و مشترک بین دانشجویان طراحی کند. به بیان دیگر، با ثابت گرفتن دو مؤلفه طرح و موضوع طراحی، تأثیر مؤلفه مکان طرح متغیر گرفته و سنجش شد. هدف این تمرین نشان دادن اهمیت و تأثیر مؤلفه مکان طرح در شکل‌گیری طرح‌مایه معماری بود. در این تمرین دانشجویان ضمن شناخت و بررسی ویژگی‌های مکان طرح می‌توانستند به طرح‌مایه‌هایی دست یابند که تأثیر این مؤلفه در آن‌ها آشکارتر باشد.

در این تمرین سعی شد مکان طرح انتخابی، به خاطر هم‌جواری با عناصر ارزشمند تاریخی و معماری، تحت تأثیر نیروهای تاریخی قرار نداشته باشد، زیرا ممکن بود به صورت ناخودآگاه نگرش‌های از پیش تعیین شده دانشجویان در مواجهه

در ابتدای نیمسال، به دو هدف متفاوت توجه شد: طرح و تثبیت ایده‌های اولیه‌ای که در ذهن دانشجو شکل گرفته و می‌تواند مبنای مقایسه آن با هر تغییری، در روند شکل‌گیری طرح‌مایه، باشد.

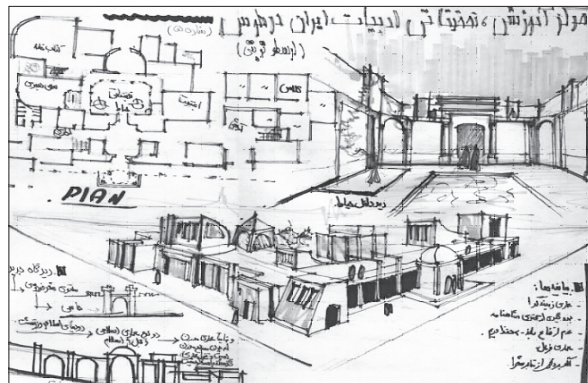
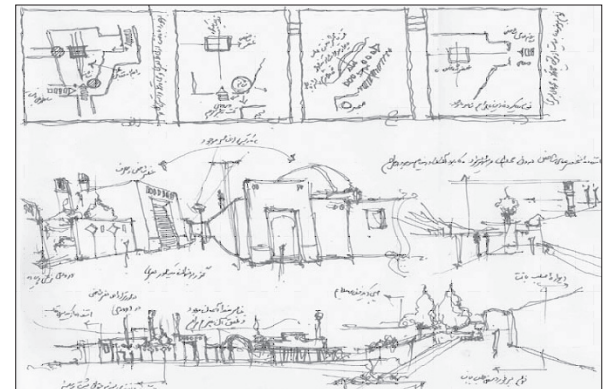
راه‌اندازی دانشجویان و سرعت بخشیدن به روند طراحی به طوری که شرایط دستیابی به طرح معماری کامل‌تر فراهم آید. تحقق این دو هدف شرایطی را ایجاد کرد که، موضوع طرح‌مایه در حد تصمیم‌گیری‌های کلی و اولیه متوقف نشود و تا تکامل نسبی آن در قالب جایگزینی عملکردها، هندسه فضاها و نماها و مقاطع، و جزئیات معماری، موضوع پی‌گیری شود.

۲-۲-۲. تمرین دوم: جابه‌جایی نقش طراح و کارفرما، سنجش تأثیر مؤلفه طراح

در این تمرین از دانشجویان خواسته شد تا موضوع طراحی و مکان طرح خود را به دانشجوی دیگر تحویل دهند و خود روی موضوع و مکان طرح دیگری کار کنند. هدف این تمرین نشان دادن اهمیت و تأثیر مؤلفه طراح در شکل‌گیری طرح‌مایه معماری بود.

قبل از قطعی شدن طرح‌مایه و گریزناپذیری از آن، مواجه شدن با نگاه و راه‌حل‌های متفاوت ضروری به نظر می‌رسد. در این تمرین تغییر و جابه‌جایی نقش طراح و کارفرما با تأکید بر

ت ۶ (بالا، راست) نمونه‌ای از کار دانشجویان در تمرین سوم.
 ت ۷ (بالا، چپ) نمونه‌ای از کار دانشجویان در تمرین چهارم.
 ت ۸ (پایین) نمونه‌ای از کار دانشجویان در تمرین پنجم.

با سایت‌های تاریخی را غالب کند. همچنین سعی شد مکان طرح در مجاورت رویدادها و فضاهای مهم شهری نباشد تا وجه طراحی شهری آن پررنگ نگردد. هر چند هر زمینی که انتخاب می‌شد، قطعاً مجاورتی با معابر شهری داشت، اما درجه اهمیت آن به گونه‌ای بود که بتوان بیشتر به جنبه‌های معماری آن توجه شود. علاوه بر این ویژگی‌های دید و منظر، عوارض زمین و چگونگی تقرب و دستیابی به آن از پارامترهای مورد توجه در انتخاب مکان طرح بود.

۲-۲-۴. تمرین چهارم: طراحی موضوع مشترک

نمایشگاه اسباب‌بازی، سنجش تأثیر مؤلفه موضوع

در این تمرین از هر دانشجو خواسته شد تا موضوع طراحی تعیین شده و مشترک بین دانشجویان را در مکان طرح انتخابی خود در تمرین اول طراحی کند. هدف این تمرین نشان دادن اهمیت و تأثیر مؤلفه موضوع طراحی در شکل‌گیری طرح‌مایه معماری و دستیابی به جوهره موضوع بود. به این منظور موضوع طراحی با توجه به موارد زیر انتخاب شد:

– موضوع تعیین شده با موضوعات در نظر گرفته شده توسط دانشجویان متفاوت باشد تا با توجه به ثابت نگه داشتن دو مؤلفه دیگر تکراری از تمرین اول نباشد و اهداف در نظر گرفته شده برای تمرین را محقق کند.

– موضوع به اندازه کافی برای دانشجویان محرک باشد تا با توجه به متفاوت بودن آن از موضوع انتخابی دانشجویان، کنش لازم جهت طراحی ایجاد شود.

– موضوع با مکان‌های طرح انتخابی دانشجویان متناسب باشد و ارتباط برقرار کند.

۲-۲-۵. تمرین پنجم: تکرار تمرین اول (تمرین جمع‌بندی)

در این تمرین از هر دانشجو خواسته شد تا تمرین اول را تکرار کند؛ یعنی به طراحی موضوع انتخابی خود در مکان طرح انتخابی خود بپردازد.

انجام اسکیس‌های مختلف با تأکید بر مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه می‌تواند بر رشد ذهنی دانشجویان در

فهم سازوکارهای فرایند طراحی تأثیرگذار باشد. این تأثیرات را می‌توان از طریق مقایسه اسکیس اول و پنجم مشاهده کرد. باید توجه داشت که به دلیل پویایی ذهن طراح که عامل تعیین‌کننده در فهم و تفسیر جان‌مایه موضوع طرح و نیز تشخیص وجوه بارز مکان طرح است، زمان نیز در شکل‌گیری طرح‌مایه زمینه‌ای ایجاد می‌کند که، مؤلفه‌های طرح بر اساس آن نوبه‌نو تعریف می‌شوند. بنا بر این در هر دوره زمانی رابطه این سه مؤلفه و اهمیت و ارزش هر یک از آن‌ها متفاوت است. رشد ذهنی طراح در طول فرایند طراحی از طریق مقایسه اسکیس اول و پنجم مشهود است.

حاصل کار دانشجویان کارگاه پس از انجام تمرین‌های پنج‌گانه در یک جدول^{۱۳} بزرگ گرد آمد که تصویر سه سطر از آن به صورت نمونه در ادامه ارائه می‌شود «ت ۱۰». در این جدول می‌توان تأثیر مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه را ردیابی کرد. نمودار «ت ۹» آرایش محتوایی خانه‌های جدول یاد شده را نشان می‌دهد و در نمودار «ت ۱۰»، همان‌طور که گفته شد، نمونه سه سطر از جدول ارائه می‌گردد.

در هر سطر از جدول یاد شده (که به تمرین‌های پنج‌گانه یک دانشجوی اختصاص یافته است)، روند شکل‌گیری طرح‌مایه با توجه به تغییر مؤلفه‌های طراح، مکان طرح، و موضوع طراحی و نیز رشد ذهنی طراح در مسیر طراحی آشکار است. این موضوع را می‌توان از طریق مقایسه تمرین اول و پنجم مشاهده کرد. نقاط مشترک کارها تأکیدی است بر بایدها و نبایدهای ذهنی هر دانشجو و تفاوت‌ها ناشی از تأثیر مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه است. این امر می‌تواند باعث شناخت آگاهانه طراح از اندیشه و قابلیت‌هایش گردد.

در هر ستون از جدول که شامل حاصل کار دانشجویان کارگاه در هر یک از تمرین‌ها است، می‌توان تفاوت برخورد با مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه را مشاهده کرد. نقاط مشترک کارهایی که در هر ستون قرار دارند، تأکیدی است بر تأثیر یکی از مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه و تفاوت‌ها ناشی از ویژگی‌های طراحان، مکان‌ها و موضوعات طرح است. به‌طور مثال در تمرین سوم، تأثیر مکان طرح تعیین شده در همه تمرین‌ها دیده می‌شود، ولی تفاوت‌ها ناشی از

دانشجویان	مکان ^{۱۴} انتخابی	موضوع ^{۱۵} انتخابی	تمرین اول	تمرین دوم	تمرین سوم	تمرین چهارم	تمرین پنجم
دانشجوی الف	مکان الف	موضوع الف	طراح الف مکان الف موضوع الف	طراح ب مکان الف موضوع الف	طراح الف مکان مشترک موضوع الف	طراح الف مکان الف موضوع مشترک	طراح الف مکان الف موضوع الف
دانشجوی ب	مکان ب	موضوع ب	طراح ب مکان ب موضوع ب	طراح ج مکان ب موضوع ب	طراح ب مکان مشترک موضوع ب	طراح ب مکان ب موضوع مشترک	طراح ب مکان ب موضوع ب
دانشجوی ج	مکان ج	موضوع ج	طراح ج مکان ج موضوع ج	طراح الف مکان ج موضوع ج	طراح ج مکان مشترک موضوع ج	طراح ج مکان ج موضوع مشترک	طراح ج مکان ج موضوع ج

۱۳. جدول یادشده، به تعداد دانشجویان کارگاه، پانزده سطر دارد.
۱۴. در این جدول «مکان طرح» به اختصار مکان آورده شده است.
۱۵. در این جدول «موضوع طراحی» به اختصار موضوع آورده شده است.

ت ۹. نمودار زنجیره تمرین‌های طراحی پنج‌گانه و مؤلفه‌های طرح‌مایه در هر یک.

به تأثیر هر یک از مؤلفه‌های شکل‌دهنده طرح‌مایه، آگاهانه در شکل‌گیری آن تقویت شود.

می‌توان گفت که کاربرد چارچوب یاد شده، علاوه بر بهره‌آموزشی در فهم سازوکارهای فرایند طراحی، قادر است ضمن کمک به یافتن توانایی‌های هر دانشجو، وی را در مسیر خودتصحیحی قرار دهد.

از حاصل این پژوهش، نتایج جنبی دیگری نیز چون اثبات سودمندی اجرای توأمان برخی دروس نظری و کارگاههای طراحی نیز برداشت میشود، این خود شاهدهی بر اعتبار بیرونی این‌گونه پژوهش‌های عملیاتی در فرایند آموزش معماری است.

منابع و مآخذ

آنتونیادوس، آنتونی. سی. بوطیقای معماری، آفرینش در معماری، ترجمه احمدرضا آی، تهران: سروش، ۱۳۸۱.

برنامه و سرفصل دروس دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته معماری، مصوب ۱۳۸۵.

لاوسون، برایان. طراحان چگونه میاندیشند؟ ابهام‌زدایی از فرایند طراحی، ترجمه حمید ندیمی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۴.

وزن‌دهی و اولویت‌بندی دو مؤلفه دیگر یعنی طراح و موضوع طراحی است. در تمرین چهارم تغییر طرح‌مایه با توجه به تعیین موضوع طراحی مشترک مشهود است؛ ولی تفاوت‌ها باز هم ناشی از تأثیر دو مؤلفه دیگر است.

نتیجه‌گیری

اگر پذیرفته شود که سه مؤلفه طراح، مکان طرح و موضوع طراحی در شکل‌گیری طرح‌مایه معماری مؤثر هستند، در این صورت می‌توان گفت تلاشی که در این پژوهش انجام شد، معطوف به این هدف بود که حضور مؤثرتری از مؤلفه‌های مذکور را در شکل‌گیری طرح‌مایه دنبال کند. متغیر گرفتن هر یک از این مؤلفه‌ها در قالب تمرین‌های مختلف شرایطی را ایجاد کرد که، به این عوامل توجه مضاعف شود. همچنین تمرین‌ها نقش و اهمیت هر یک از این مؤلفه‌ها را به‌خوبی آشکار کرد.

دانشجویان در حین طراحی بایدها و نبایدهایی در ذهن دارند که برای آشکار شدنشان باید در معرض اتفاقات مختلف قرار گیرند. این چارچوب کمک کرد، ذهن آن‌ها، با معطوف شدن

دانشجویان	تمرین اول	تمرین دوم	تمرین سوم	تمرین چهارم	تمرین پنجم
الف					
ب					
ج					

لنگ، جان. آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی‌فر، دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.
 ندیمی، حمید. «جستاری در فرایند طراحی»، در صفحه، ش ۲۹ (پاییز و زمستان ۱۳۷۸)، ص ۹۴-۱۰۳.

Snyder, James C. and Anthony. J. Catanese. *Introduction to Architecture*, New York: Mc Graw-Hill, 1979.

Meiss, P.V. *Elements of Architecture (From form to place)*, Van Nostard Reinhold, 1990.